

Mirosław Ossowski, *Max Toeppen (1822–1893). Historyk, filolog, dyrektor gimnazjalny*, Gdańsk 2024, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, ss. 205

Spostrzeżenie Ewy Domańskiej, że „dzieło historyka więcej nam mówi o nim samym i o jego czasach, niż o przeszłości”¹, mogłoby stanowić trafne motto omawianej publikacji. Poświęcona życiu i twórczości naukowej Maxa Poluxa Toeppena praca Mirosława Ossowskiego pozwala poznać bliżej tę postać, a dzięki temu lepiej zrozumieć jej dorobek oraz znaczenie dla badań nad historią i historiografią Prus, szczególnie historią miast pruskich. Legitymujący się bogatym dorobkiem naukowym, uznawany za jednego z ojców nowoczesnej historiografii Prus, historyk i wydawca źródeł, nie znalazł jednak zatrudnienia na uniwersytecie. Prowadząc rozległe, oparte na materiale źródłowym badania historyczne, był jednocześnie nauczycielem, a następnie dyrektorem gimnazjów w Poznaniu, Olsztynku, Kwidzynie i Elblągu. Autor zaznacza, że jeden z zamiarów publikacji to udzielenie odpowiedzi na pytanie, dlaczego kariera zawodowa Toeppena potoczyła się w ten sposób, jednak nadrzędnym celem jest odtworzenie i przedstawienie w usystematyzowanej formie życia uczonego oraz ukazanie procesu powstawania jego prac.

Książka składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów i zakończenia, po którym zamieszczono bibliografię adnotowaną dzieł Toeppena, bibliografię i indeks osobowy. We wstępie Autor krótko przedstawił postać Toeppena i dotychczasowe prace mu poświęcone, rozpoczynając od biografii autorstwa Karla Lohmeyera i Edwarda Carstenna po prace Bernharda Jähniga, Wolfganga Neugebauera i Mariana Biskupa. W dalszej części zawarł zwięzły opis wykorzystanych źródeł i przyjętej metody. Praca ma układ chronologiczny, a etapy życia bohatera związane z miastami, w których mieszkał i pracował, wyznaczają kolejne rozdziały. W ich obrębie Autor zastosował układ problemowy, najpierw omawiając etapy życia i kariery zawodowej, a następnie skupiając się na działalności naukowej.

Rozdział pierwszy, „Królewiec (1822–1848)”, dotyczy młodości Toeppena. Czytelnik poznaje dzieciństwo późniejszego historyka, jego lata spędzone w Kolegium Fryderycjańskim oraz pierwsze doświadczenia związane z pracą nauczycielską. W tej części szczególną uwagę poświęcono studiom Toeppena

¹ E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 1999, s. 7.

na Uniwersytecie Albrechta, gdzie uczestniczył w seminariach historycznych i podejmował pierwsze prace naukowe, a także kształtowaniu się jego zainteresowań badawczych. Istotnym elementem jest tu opis jego monografii na temat początków Uniwersytetu w Królewcu i pierwszego rektora Sabinusa. Osobny fragment dotyczy działalności w Towarzystwie Starożytności Prussia oraz zakorzenionych w romantyzmie zainteresowań folklorem, średniowieczem i dziejami zakonu niemieckiego, który w ówczesnych Prusach nie cieszył się popularnością. Pokazuje to wczesne zainteresowanie Toeppena historią regionalną. Rozdział kończy się fragmentem poświęconym rozprawie habilitacyjnej późniejszego wydawcy *Scriptores rerum Prussicarum* i jego staraniom o uzyskanie stałej pracy na uniwersytecie. Autor podjął też kwestię rysującej się wówczas różnicy zdań pomiędzy młodym Toeppenem a posiadającym silną pozycję profesorem Johannesem Voigtem. Różnica, która wpłynęła na dalsze losy młodego historyka.

Rozdział drugi, „Elbląg (1848–1850)”, oraz rozdział trzeci, „Poznań (1850–1854)”, omawiają początki kariery nauczycielskiej Toeppena. Co ciekawe, Autor uwzględnił szerszy kontekst funkcjonowania ówczesnego szkolnictwa, w tym problemy finansowe, które wpływały na wysokość wynagrodzeń nauczycieli oraz na możliwości awansu zawodowego. Krótki okres pracy w Elblągu zaowocował znajomością autora *Elbinger Antiquitäten* z Heinrichem Neumannem, zasłużonym archiwistą i honorowym obywatelem miasta. Relacja przetrwała, mimo że Toeppen opuścił Elbląg w 1850 r., a zakończyła ją śmierć Neumanna w 1869 r. Relacja ta odegrała niebagatelną rolę w późniejszej pracy badawczej, Elblązanin niejednokrotnie bowiem wspierał Toeppena w staraniach o uzyskanie dostępu do materiałów archiwalnych podczas jego pracy w Poznaniu, a następnie Olsztynku i Kwidzynie. Pobyt w Poznaniu to okres awansu zawodowego i dalszego ugruntowywania pozycji naukowej Toeppena. W tej części Ossowski omówił krótko zatrudnienie w poznańskich szkołach, po czym pisząc o pracy nad przygotowaniem i wydaniem *Historii pruskiej historiografii*, skupił się na rozwoju warsztatu naukowego Toeppena, ukazując to zagadnienie w kontekście zachodzących wówczas zmian wynikających z kształtowania się nowoczesnej krytyki źródeł.

Rozdział czwarty, „Olsztynek (1854–1869)”, poświęcony jest rodzinie. Autor omówił krótko losy dzieci i wnuków Toeppena, a także jego aktywność zawodową w roli dyrektora gimnazjum w tym mazurskim mieście. Korzystając z zachowanych programów szkolnych, Ossowski pokazał pracę dyrektora, w tym starania o rozbudowę i podniesienie rangi szkoły. Dalsza część rozdziału dotyczy pracy naukowej bohatera książki. *Historyczno-porównawcza geografia Prus*, wpisująca się w ówczesny trend badawczy *Historia okręgu i miasta Olsztynka*, monumentalna i po dziś dzień wykorzystywana w badaniach historycznych edycja kronik pruskich przygotowana wspólnie z Theodorem Hirschem i Ernstem Sthrelkem — *Scriptores rerum Prussicarum* czy poświęcone historii i wierzeniom Mazur prace, które przyniosły autorowi i wydawcom uznanie w świecie nauki, powstawały w mieszkaniu na zamku w Olsztynku. Szczególnie interesujące są ukazane w książce okoliczności poszukiwania finansowania zarówno badań, jak i publikacji, bowiem Toeppen niejednokrotnie zwracał się w tej sprawie do samego króla.

Rozdział piąty, „Kwidzyn (1869–1882)”, rozpoczyna się krótką charakterystyką miasta w drugiej połowie XIX w., po czym wzorem wcześniejszych części Autor przechodzi do omówienia pracy zawodowej Toeppena, w tym zaangażowania w kształtowanie programów szkolnych podczas konferencji dyrektorów gimnazjalnych. Dalszą część rozdziału poświęcono przygotowaniu opracowania na temat historii i architektury Kwidzyna, badań terenowych i aktywności w towarzystwach naukowych. Społeczny ruch naukowy był silnie rozwinięty w Prusach drugiej połowy XIX stulecia, a lata działalności Toeppena przypadły na okres profesjonalizacji owej działalności. Jeszcze w okresie królewieckim Toeppen brał aktywny udział w pracach tamtejszego Towarzystwa Starożytności, w późniejszym czasie działał w wielu innych stowarzyszeniach [Königliche Deutsche Gesellschaft (Königsberg), Elbinger Altertumsgesellschaft, Westpreußischer Geschichtsverein]. Efektami działalności w Towarzystwie Historycznym Prowincji Pruskiej było zredagowanie pięciotomowej edycji *Akt stanów pruskich pod panowaniem Zakonu Niemieckiego*. Rozdział kończy się interesującym przyczynkiem do zagadnienia kontaktów polskich i niemieckich historyków w XIX i początku XX w., poświęconym korespondencji Toeppena z Wojciechem Kętrzyńskim.

Ostatni rozdział, „Elbląg (1882–1893)”, omawia pracę Toeppena w roli dyrektora Gimnazjum Królewskiego w Elblągu i od połowy 1887 r. opiekuna archiwum miejskiego. Zamyka go, co warto podkreślić, krótka część poświęcona projektom, których nie udało się uczonemu zrealizować. Zapoznanie się z zachowaną korespondencją Toeppena pozwoliło ukazać jego ambicje i dalekosiężne plany naukowe.

Książka została oparta na szerokim materiale obejmującym źródła z archiwów polskich (Gdańsk, Olsztyn) i niemieckich (Marbach, Gotha, Berlin) oraz zbiorów prywatnych, w tym szeroki wybór korespondencji i materiały ilustracyjne (fotografie), a także programy szkolne i liczne prace samego Toeppena. Jak podkreślił Ossowski (s. 11), wykorzystane źródła rekompensują niedostatek opracowań poświęconych głównemu bohaterowi recenzowanej książki.

Można wskazać drobne błędy, jak użycie sformułowania „stanowisko stanów miast pruskich” (s. 42), kiedy mowa jest o publikacji Toeppena uzupełniającej jego monografię poświęconą początkom uniwersytetu. Chodziło bowiem o wyrażone w czasie zjazdu krajowego z jesieni 1540 r. obawy przedstawicieli miast dotyczące kosztów utworzenia uniwersytetu². Pisząc o dziełach Toeppena odnoszących się do kronik, w tym Simona Grunaua, Autor nie uwzględnił nowych publikacji poświęconych temu zagadnieniu³. Pewne zdziwienie historyka może budzić także umieszczenie w bibliografii stron internetowych, jak academia.edu

² M. Toeppen, *Nachtrag über die Gründung der Universität zu Königsberg: aus den Landtagsacten*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” (Berlin) 1845, 3, s. 383–388.

³ S. Zonenberg, *Kwestia wiarygodności kroniki Simona Grunaua*, w: *Skryptorium. Prace historyczne ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Nowakowskiemu*, red. D. Dąbrowski, D. Karzewski, M.G. Zieliński, Bydgoszcz 2021, s. 447–464.

czy familysearch.org, zawierają one bowiem prace i materiały źródłowe dostępne w tradycyjnych zbiorach bibliotecznych czy archiwalnych. Uwaga ogólniejszej natury dotyczy niekonsekwencji w zapisie nazw geograficznych, o której Autor poinformował zresztą we wstępie. Nazwy miast leżących obecnie na terytorium Polski oddano we współczesnym ich brzmieniu, nazwy mniejszych miejscowości opatrzone także podaną w nawiasie nazwą niemiecką w brzmieniu dziewiętnastowiecznym. Natomiast w przypadku miejscowości leżących aktualnie poza granicami Polski, za wyjątkiem Królewca we współczesnym brzmieniu polskim, użyto historycznych nazw niemieckich. Ujednolicenie zapisu, np. historyczne brzmienie nazwy uzupełnione w nawiasie o brzmienie współczesne w przypadku miast leżących obecnie poza granicami Polski wraz z podaniem w przypisie nazwy polskiej, korespondowałoby z użyciem pisowni imion i nazwisk zgodnej z dokumentami źródłowymi. Drobne literówki (s. 67, 101, 125) nie obciążają oczywiście Autora, choć dodatkowy urlop Toeppen otrzymał z pewnością latem 1871 r., a nie jak podano — „od 15 czerwca do 6 sierpnia 1771 r.” (s. 125).

Drobne uwagi krytyczne w niczym nie umniejszają wartości omawianej pracy. Autor zrealizował postawione we wstępie cele. Czytelnik otrzymuje opartą na gruntownej kwerendzie źródłowej biografię jednego z najważniejszych dziewiętnastowiecznych badaczy dziejów Prus. Praca omawia życie prywatne oraz aktywność zarówno zawodową, jak i badawczą Maxa Toeppena. Mirosław Ossowski zwrócił również uwagę na badania poświęcone historii Prus i edycjom źródłowym, jak i na mniej znany, dotyczący bowiem etnografii, obszar zainteresowań wybitnego historyka. Książka może być przydatna nie tylko dla historyków nauki, ale także mediewistów, historyków miast oraz regionalistów zainteresowanych historią lokalną dawnych Prus.

Cezary Kardasz
(Toruń)